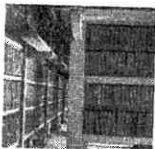

Фонды

ДАКУМЕНТЫ АБ ПЕРАСЯЛЕНЧЫМ РУХУ НАСЕЛЬНІЦТВА МІНСКАЙ ГУБЕРНІ Ё СІБІР У КАНЦЫ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ СТАГОДДЗЯ

Перасяленне жыхароў Мінскай губерні ва ўнутраныя губерні Расійскай імперыі, абумоўленае прычынамі эканамічнага і сацыяльнага характару, характарызавалася як шырокім размахам, так і прадстаўленасцю не аднымі выхадцамі з сялянства, але таксама дваранамі і мяшчанамі. З ліку дакументаў, якія апавядаюць аб падзеях перасялення і захоўваюцца ў фондзе Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ) "Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць", варта прывесці наступныя: прашэнні патэнцыяльных перасяленцаў, пасямейныя спісы на перасяленцаў, рапорты спраўнікаў, ведамасці аб перасяленчым руху, заключныя пастановы, службовыя запіскі, матэрыялы прыватнага ліставання.

Прашэнні аб перасяленні. Сялянскія прашэнні аб перездзе ва ўнутраныя губерні Расійскай імперыі з'яўляліся прававой падставай для ўзбуджэння асобных спраў на дадзены конт. Яны маглі складацца пры валасных праўленнях **легальна**, як водгук на сапраўдныя заканадаўчыя акты, так і **нелегальна** рукамі пісьменных асоб, якія распаўсюджвалі чуткі аб перасяленні за казённымі кошт або спачувалі ім. У прашэннях пералічваліся самі хадаінікі і паведамлялася аб іх жаданні перасяліцца. Пісаліся яны на імя **губернатара**, ад якога накіроўваліся на разгляд губернскай па сялянскіх справах прысутнасці. Прысутнасць паведамляла **павятоваму спраўніку** аб неабходнасці сабраць звесткі сацыяльна-эканамічнага кшталту аб просьбітах або атрымаць копіі пасямейных спісаў з **валаснога праўлення** ці **мяшчанскай управы**. Пасля станоўчага рашэння прысутнасці сялянам дазвалялася накіроўваць у пэўныя губерні сваіх **хадакоў**, якія пасля вяртання паведамлялі пра магчымасць перасялення.

Звычайным элементам шараговага прашэння з'яўляецца **скарга на цяжкасці эканамічнага побыту**. Голад як спадарожнік гэтых складанасцяў, быў сур'ёзным матыватарам патэнцыяльных перасяленцаў. Сапраўдная, а месцамі паказная роспач эмацыянальна насычае прашэнні і ў выразных словах перадае няпросты стан людзей, якія або былі на мяжы, або з жахам перажывалі яе набліжэнне. Жаданні набыць сваю зямлю, палепшыць матэрыяльны дабрабыт і павысіць сацыяльны стан фіксуецца ў большасці прашэнняў акрэсленага перыяду.

"Жадалі б працаваць да апошняй кроплі крыві толькі бы на сваёй ніве" – пісалі ў сваім прашэнні да мінскага губернатара за **10 снежня 1895 г.** батракі маёнтка **Халопенічы Ляскавіцкай воласці Бабруйскага павета** [3, арк. 42]. Гаспадарчая неўстаткаванасць мяжуецца з сацыяльнымі пераследамі і рэлігійным супрацьстаяннем у прашэннях аб перасяленні **Алены Корзун**, смілавіцкай яўрэйкі, хрышчанай у праваслаўе ў 1884 г., якая выйшла замуж за **Васіля Корзуна**, селяніна в. **Карзуны Смілавіцкай воласці**, і на радзіла шэсць дзяцей [4, арк. 54–58 адв., 61–75 адв.]. У адным з прашэнняў ад **12 чэрвеня 1897 г.** яна пісала: "У цяперашні час я знаходжуся ў пакутлівым становішчы, якое працягваецца ў наступным: пражываю паміж знаёмымі яўрэямі, якія мяне штотыдзень і штохвіліну дакараюць такімі словамі, што не наважуся і пісаць<...> Апрача гэтага, я хацела б адукаваць сваіх дзяцей і паказаць ім прамую дарогу праваслаўя" [4, арк. 73 адв.].

Нярэдкай з'явай было прыпісання да сям'і перасяленцаў. Селянін **Ігнат Пташнік** з в. **Яшкавічы Пяршайскай воласці** ў сваім прашэнні акрэсліў жаданне быць прыпісаным да сям'і зяця **Канстанціна Ганчарыка**, селяніна в. **Нелюбы**, які са сваімі братамі атрымаў дазвол на перасяленне. Падставай да падобнага ўчынку мог служыць факт адсутнасці ў Пташніка дзяцей, акрамя адной замужняй дачкі, а значыць, перспектывы адзінокай старасці. Сябры па сялянскіх справах прысутнасці не знайшлі законных падстаў для задавальнення хадайніцтва Ігната Пташніка [8, арк. 1–4].

Пасямейныя спісы. Дадаткам да прашэнняў служылі копіі пасямейных спісаў, складзеныя на падставе арыгіналаў, што захоўваліся пры **мяшчанскіх управах і валасных праўленнях**. Пры незахаванасці фондаў згаданых устаноў, а таксама матэрыялаў царкоўнага ўліку копія пасямейнага спіса са справы аб перасяленні пераўтвараецца ў адзіную генеалагічную крыніцу ў дачыненні да канкрэтнай сям'і. Некаторыя з пасямейных спісаў змяшчалі звесткі аб нараджэнні, узятыя з метрычных кніг, як прыклад, пасямейны спіс **Мікіты Андрэева Карнюшкі**, селяніна в. **Обча Зачысцкай воласці Барысаўскага павета**, за 1893 г. [7, арк. 16–17].

Аднак пасямейныя спісы сустракаюцца ў перасяленчых справах не толькі ў такім выглядзе. Найбольшай інфарматыўнасцю ў плане звестак гаспадарчага характару адзначаюцца тыя пасямейныя спісы, якія складаліся непасрэдна з мэтай вызначыць эканамічнае становішча сям'і і яе здольнасць да перасялення, як, напрыклад, пасямейны спіс **Васіля Сяргеевіча Каўчаркіна**, селяніна в. **Караваева Дукорскай воласці Ігуменскага павета**, за 1895 г. [1, арк. 44–45]. Апрача ўзросту, дадзеная форма фіксавала колькасць душ і дзесяцін зямлі, у ёй пералічвалася свойская жывёла і яе кошт, паведамлялася аб магчымасці заробкаў, прыводзіліся памеры арэнднай платы у суседніх маёнтках, нядоімак і на-яўных грашовых сродкаў. Завяршалася форма сентэнцыяй заключнай пастановы губернскай прысутнасці.

Рапарты павятовых спраўнікаў. Апрача ўласна збору звестак эканамічнага кшталту і складання пасямейных спісаў, павятовыя спраўнікі сачылі за правапарадкамі ў справе перасялення. Плёткі аб пераездзе за казённы кошт прыцягвалі ўвагу павятовых паліцэйскіх упраўленняў і спрыялі правядзенню аргументаваных дазнанняў. Прыставы паведамлялі спраўніку аб згаданых працэсах, аб чым ён, у сваю чаргу, дакладаў губернатару. Асобныя справы поўняцца рапартамі са звесткамі аб дазнаннях з нагоды распаўсюджвання чутак аб бясплатным выездзе на пасяленне. Так, у **Бабруйскім павеце** у 1895–1896 гг. да адказнасці прыцягвалі настаўніка **Бацэвіцкай народнай вучэльні**

Саву Іванавіча Рэдзьку, стрэлачніка станцыі **Асіповічы Вярціна** [1, арк. 354, 355 адв.], адстаўнога пісара **Мікіту Гаўрылавіча Пятрова** [2, арк. 64, 82–85 адв.], адстаўнога радавога з сялян в. **Клюндзеўка Зембінскай воласці Сяргея Дзмітрыевіча Валчаніна** [2, арк. 64, 501–505 адв.] і іншых асоб [1, арк. 353–353 адв.; 2, арк. 69–70].

Ведамасці аб перасяленчым руху. Штомесяц губернскай па сялянскіх справах прысутнасцю складаліся ведамасці аб перасяленчым і хадацкім руху з асобных паведаў, дзе фіксаваліся **наступныя звесткі**: нумар па парадку, прозвішча, імя, імя па бацьку і месца пражывання просьбіта, колькасць мужчын і жанчын у сям'і, працоўных з іх ліку, колькасць дзесяцін і свойскай жывёлы, кошт усёй маёмасці, памер падатку. Апошняя графа змяшчала звесткі аб выдачы або нявыдачы хадацкага і перасяленчага пасведчання [5].

Заклучныя пастановы. Заклучнае рашэнне па справе перасялення выносілася на пасяджэнні прысутнасці і занатоўвалася ў **журнал па распарадчым адзяленні**. У выпадку дазволу просьбіты атрымлівалі пасведчання на накіраванне хадакоў ва ўнутраныя губерні з мэтай пошуку падыходзячых для пасялення тэрыторый або ўласна дазвол на перасяленне. У выпадку адмовы, прычынай чаго з'яўляўся недахоп матэрыяльных сродкаў або недастатковая колькасць працоўных, сябра прысутнасці абавязваўся патлумачыць гэта павераным. Ён жа выдаваў хадацкія пасведчання для тых, хто атрымаў права накіроўваць хадакоў [4, арк. 519–520].

Па атрыманні заклучнай пастановы праз павятовага спраўніка сяляне давалі **распіску** [9]. У выпадку звароту з апеляцыяй на рашэнне прысутнасці ў вышэйшую інстанцыю, якім з'яўлялася **Міністэрства ўнутраных спраў**, заклучная пастанова паступала адтуль, аб чым таксама належала даць распіску [1, арк. 348–349 адв., 421–421 адв.].

Службовыя запіскі. Аб матывах, якія кіравалі сялянамі ў справе перасялення, дакладнай інфармацыі няма ў большай частцы матэрыялаў перасяленчага справаводства. Бюракратычны механізм цікавіўся глыбіннымі прычынамі

падзеі толькі пры наяўнасці раздражняльных фактараў (напрыклад чутак аб бясплатным пасяленні за казённы кошт). Аднак ініцыятыва асобных прадстаўнікоў мясцовай улады магла пайсці далей за практыку стандартнага выканання ўрадавых функцый. Адна з праяў такой ініцыятыўнасці – службовая запіска. У якасці прыкладу згадаем запіску **стацкага радцы К. Бандурына**, падатковага інспектара **Барысаўскага павета**, які **1 ліпеня 1898 г.** сведчыў аб прычынах перасяленчай актыўнасці сялян Барысаўскага павета. Асноўнымі прычынамі ён называў: 1) *"адсутнасць у народзе таго святога пачуцця, якое прывязвае чалавека да радзімы, а адсюль – схільнасць да некаторага вандроўнага ладу жыцця"*; 2) *"малапісьменнасць, або лепей сказаць, амаль пагалоўная сялянская непісьменнасць, якая пасяляе ў народзе недавер да чыноўнікага прадстаўніцтва і бязмежны давер да шарлатанаў і прайдзісветаў"*; 3) *"закаранелая, спадчынная звычка селяніна – беларуса да летуценнасці ў адносінах да зямельнай працы"*. Цікавым падаецца і вопыт **дыялогу** Бандурына з асобнымі барысаўскімі сялянамі: *"Вынікі перамоў зводзяцца да таго, што яны не скардзяцца на малую колькасць зямлі ў сябе дома, а едуць у Сібір таму, што іншыя едуць і што там, як кажуць, жыць лепей, а па прыбыцці на месца даюць быццам бы шмат зямлі і грошай на гаспадаранне. А ці не шкада вам пакідаць населеныя месцы, радзіму? Шкада то шкада, але гавораць, там жыць прывольней, а едем значыць з усёй раднёй, дык чаго ж шкадаваць радзіму"* [6, арк. 18–21 адв.].

Матэрыялы прыватнага ліставання. Эпістальярны наратыў рэдка сустракаецца ў матэрыялах справаводства па перасяленчых справах і звязаны з правядзеннем судовых дазнанняў, якія маглі распачынацца з прычыны нелегальнага перасялення і агітацыі да яго. Змест ліста раскрывае ход думак чалавека, падае звесткі пра ўзровень адукаванасці, адасабляе эмацыйны стан, а, галоўнае, апавядае аб падзеях, што выходзяць за рамкі шараговых і могуць быць цікавымі для адрасатаў. Прыкладам прыватнага ліставання,

Перасяленец у Сібір з Вілейскага павета Мінскай губерні.

Пачатак ХХ ст.

якое апавядае аб абставінах пражывання перасяленцаў на новым месцы, з'яўляецца карэспандэнцыя сялянскай сям'і Шахлевічаў з мястэчка Раманава Слуцкага павета, якая перасялілася ва Усурыйскі край у 1898–1899 гг.

Як паведамляў 17 лютага 1900 г. у сваім рапарце на імя мінскага губернатара слуцкі павятовы спраўнік Э.-Г. Штрыкер, перасяленчы рух у Раманаўскай воласці пачаўся з селяніна **Антана Сямёнавіча Шахлевіча**, які выехаў "некалькі гадоў таму назад першапачаткова ў гор. Адэсу, а затым у Прыморскую вобласць, дзе ён пасяліўся ў сяле Вядзёнцы. У мінулым годзе гэты Шахлевіч выклікаў да сябе свайго бацьку і трох чалавек родзічаў, лісты якіх паўплывалі на сялян настолькі пабуджальным вобразам, што ў выніку <...> 8 лютага выехала адразу 15 чалавек і чатыры з іх з сем'ямі" [10, арк. 1–1 адв.]. Трэба адзначыць, што выклік Шахлевіча меў поспех таксама дзякуючы лістам дамоў. Так, 24 чэрвеня 1898 г. ён паведамляў бацькам – **Сямёну Іванавічу і Аляксандры Піліпаўне Шахлевічам**: "У нашым месцы вялікая сіснутасць, як кажуць курьіцу і свінню трэба на вярхоўцы трымаць, а каб зарабіць капейку трэба ісці прасіцца да якога-небудзь пархатага або ляха, які будзе стаяць над шыяй. Тут жа вельмі добрае [месца] і прыволле для жывёлы. Можна трымаць колькі сілы хопіць, накасіць, а травы дастаткова і не такая як у нас, зямлі

таксама. Рыбы ўдосталь: сазана, асятра, калугі і такой як у нас. А асаблівай рыбы пад назвай "кета", якая жыве ў морях, увосень ідзе па рэках такая колькасць, што адным толькі невадам выцягваюць ад 25 да 150 штук <...> Капейку можна зарабіць таксама: у свабодны час наасекчы бяровенняў і сплавіць або гужом вывесці або дроў нарыхтаваць <...> Часу ніколі не згубіш і не трэба ісці кланяцца, каб здабыць капейку. Такім чынам, утрая лепш чым у нас <...>" [10, арк. 13–13 адв.].

Сямён Іванавіч Шахлевіч, перасяліўшыся да сына працягнуў у сваіх лістах распачаць ім агітацыю да перасялення. Да матэрыялаў следства быў далучаны яго ліст да дачкі **Марыі** і яе мужа **Цімафея Якаўлевіча Ярколаў**, датаваны снежнем 1899 г. У лісце Шахлевіч – старэйшы, чаргуючы прывітанні суседзям са сваімі станоўчымі ўражаннямі аб новым месцы пражывання, не забываўся запрашаць на сталае перасяленне: "Калі хочаш, дык і прыезджай. Тут жыць можна, зямлі колькі заўгодна, платы ніякай няма. Тут жывуць людзі на пятнаццаць гадоў і дагэтуль нічога не плацяць" [10, арк. 15].

Такая агітацыя мела свой плён не толькі з-за добрых перспектыв, якія маляваліся аўтарамі лістоў, але і з-за адпаведнай актыўнасці Цімафея Ярколы, які, "атрымліваючы ад сваіх родзічаў лісты, пачаў чытаць іх сваім аднасельцам і прапапоўваць сваё спрыянне ў перасяленні". Сам Цімафей характарызаваўся спраўнікам як суцяжнік, нецвярозы і дзёрзкі марнатраўца [10, арк. 1 адв.–2], некаторыя лісты пісаў самастойна і прыпісваў іх аўтарства перасяленцам [10, арк. 5]. Восем сведкаў, апытаных па справе, не выявілі за ім выпадкаў атрымання грошай, а толькі адзначалі, што падае "свае пароды і прад'яўлення лісты за пачастунак, жадаючы пры нецвярозым жыцці піць за чужыя грошы" [10, арк. 5].

Такім чынам, навуковы патэнцыял справаводчых матэрыялаў аб перасяленні беларусаў у цэнтральныя губерні Расійскай імперыі ў канцы XIX – пачатку ХХ ст. базіруецца не толькі на важнасці статыстычных і сацыялагічных назіранняў, але і на значных блоках антрапалагічнай інфармацыі з галіны рэгіянальнай і штодзённай гісторыі, мікрагісторыі.

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2629. – Справа па прашэнні сялян Бабруйскага, Ігуменскага, Мінскага паветаў Мінскай губерні аб перасяленні іх на казённые землі ў Сібір (1895–1896).

2. Там жа. – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2677. – Справа па прашэнні сялян Мінскай губерні аб перасяленні іх на казённые землі ў Сібір (1896–1897).

3. Там жа. – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2682. – Справа па прашэнні дваран, мяшчан і сялян Бацэвіцкай, Брожскай, Гарадоўскай, Горкаўскай, Качэрыцкай, Ляскавіцкай, Новадарожскай, Туркаўскай валасцей Бабруйскага павета Мінскай губерні аб перасяленні іх на казённые землі ў Сібір (1896).

4. Там жа. – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2684. – Справа па прашэнні сялян Ігуменскага павета Мінскай губерні аб перасяленні іх на казённые землі ў Сібір (1896–1897).

5. Там жа. – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2782–2805, 2865–2881, 2932–2951, 2980–2988. – Ведамасці аб хадацкім і перасяленчым руху сялян Мінскай губерні (1898–1901).

6. Там жа. – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2808. – Справа па прашэннях сялян Бабруйскага, Ігуменскага, Мінскага паветаў Мінскай губерні аб перасяленні на казённые землі ў Сібір (1898).

7. Там жа. – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2882. – Справа па хадайнацтву сялян і мяшчан Барысаўскага і Бабруйскага паветаў Мінскай губерні аб перасяленні ў Сібір (1899).

8. Там жа. – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2887. – Справа па хадайнацтву сялян розных валасцей Ігуменскага, Мінскага і Барысаўскага паветаў Мінскай губерні аб перасяленні ў Сібір. Ведамасці аб перасяленчым і хадацкім руху з Мінскай губ. ў Сібір (1899).

9. Там жа. – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2898. – Рапарт Святавольскага валаснога праўлення Пінскага павета Мінскай губерні і распіска сялян вёсак Доўгая (Т. Малінчык, Я. Ілляновіч, М. Леановіч), Турная (Д. Радзівон) і Малая Гаць (К. Стральчук) Пінскага павета аб паведамленні ім рашэння прысутнасці аб адмове ў перасяленні на казённые землі ў Сібір (1899).

10. Там жа. – Ф. 242. – Воп. 1. – Спр. 2899. – Справа па рапарту слуцкага павятовага спраўніка аб прычынах масавага перасялення ў Сібір сялян мястэчка Раманава, вёсак Шалавічы, Падлессе і Евангелевічы Раманаўскай воласці Слуцкага павета Мінскай губерні ва Усурыйскі край (1899–1900).

Вадзім Урублеўскі

*галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі,
кандыдат гістарычных навук*